

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΔΑΣΟΣ:

Από την εμφάνιση του Homo Sapiens στον Homo Oeconomicus

Ελένη Σβορώνου
Ιστορικός

Για τους κατοίκους των σύγχρονων μεγαλουπόλεων ένας απλός περίπατος στο δάσος είναι πολυτέλεια. Η απομάκρυνση από τη φύση και η ορθολογική σκέψη εξόρισαν από τη φαντασία μας τις Νεράιδες, τις Νύμφες και τα δασόβια ξωτικά. Οι άνθρωποι της πόλης δεν πιστεύουμε πια στα στοιχειωμένα δέντρα ούτε στα μαγικά βοτάνια. Μια πλούσια μυθολογία χάνεται, αλλά δεν παύουμε ν'αναζητούμε διαρκώς νέους τρόπους επιστροφής και επαφής με το δάσος. Αυτό δείχνει η τάση όλο και περισσότερων ανθρώπων να επιλέγουν ανεξερεύνητες δασώδεις περιοχές ως τόπους αναψυχής και τουρισμού.

Σε προηγούμενες εποχές, όμως, η σχέση του ανθρώπου με το δάσος δεν ήταν μονοδιάστατη. Η μυθολογία, τα παραμύθια, τα τραγούδια, αλλά και το σύνολο του πνευματικού βίου του παρελθόντος μαρτυρούν την πολλαπλότητα των σχέσεων των ανθρώπων με το δάσος. Θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τα βασικά στάδια στην εξέλιξη των σχέσεων του ανθρώπου με τα δάση και θα προσπαθήσουμε να δώσουμε συγκεκριμένα παραδείγματα από τρεις μεσογειακές χώρες με πολλά κοινά χαρακτηριστικά τόσο στη φύση όσο και στον πολιτισμό τους: την Ελλάδα, την Ισπανία και την Ιταλία. Ορισμένες φορές αναφερόμαστε γενικά στη φύση. Αυτός είναι ένας περιορισμός που μας τον επιβάλλουν οι πηγές μας. Θεωρούμε όμως ότι, αφού το δάσος είναι μέρος της φύσης, ό,τι ισχύει για το όλον θα ισχύει και για το μέρος.

Στην ανάλυσή μας ακολουθούμε μια χρονολογική διαίρεση σε Προϊστορική, Αρχαία, Μεσαιωνική και Σύγχρονη εποχή, που είναι πολύ γενική ώστε να μπορεί να καλύψει την αναφορά μας και στις τρεις μεσογειακές χώρες. Οι χρονολογικές ενδείξεις έναρξης και λήξης της κάθε περιόδου είναι, όπως είναι φυσικό, εντελώς συμβατικές και έχουν επιλεγεί με βάση κάποια ορόσημα στην ιστορία των τριών χωρών (και της Ευρώπης γενικότερα).

1. Προϊστορία. Αντιλήψεις για το δάσος κατά το τροφοληκτικό και το κυνηγετικό στάδιο. Οι μεταβολές που επέφερε η νεολιθική επανάσταση.
600.000 π.Χ. (πρώτες μαρτυρίες για τη δράση του ανθρώπου) - 12ος αι. π.Χ. (πρώτα γραπτά κείμενα στην ελληνική γλώσσα).

Η Προϊστορία περιλαμβάνει την περίοδο του πολιτισμού για την οποία δεν έχουμε γρα-

πτές μαρτυρίες. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της συμπίπτει με την Εποχή του Λίθου, η οποία διαιρείται σε δύο κύριες περιόδους, την Παλαιολιθική και τη Νεολιθική.

Η Παλαιολιθική εποχή, η εποχή δηλαδή κατά την οποία ο άνθρωπος έζησε ως κυνηγός άγριων ζώων και συλλεκτής άγριων καρπών, καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του πάνω στη γη. Η εποχή αυτή καλύπτει το διάστημα από το 600.000 έως το 8.000 π.Χ. περίπου. Για 590.000 περίπου χρόνια οι κάτοικοι της Μεσογείου έζησαν σε πλήρη εξάρτηση από το δάσος, ενώ κατά τα τελευταία 10.000 χρόνια, μόνο, ζούνε από την αγροτική παραγωγή και τις άλλες μορφές οικονομίας. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι οι αντιλήψεις και οι σχέσεις που ανέπτυξαν με τη φύση κατά τη μακρά προϊστορική περίοδο έχουν εξαιρετική βαρύτητα. Οι αντιλήψεις αυτές επιβιώνουν ως σήμερα, ακόμη και αν, από μια πρώτη θεώρηση, φαίνεται ότι οι τωρινές απόψεις μας για τη φύση έχουν αποβάλει πλήρως τους απόηχους από την "παιδική"

(όπως αξιολογείται) ηλικία του ανθρώπου.

Κατά την Παλαιολιθική εποχή το δάσος είναι για τον άνθρωπο τόπος εξεύρεσης τροφής, ένδυσης και κατοικίας. Συγχρόνως όμως συνιστά και απειλή. Ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα από τα πολλά είδη του δασικού βασιλείου που αγωνίζονται να επιβιώσουν. Έτσι μοιάζει να αναπτύσσει μια ιδιαίτερη αντίληψη για το δάσος, που εξασφαλίζει την ισορροπία ανάμεσα στον ανταγωνισμό και το σεβασμό για τη φύση. Οι γνώσεις μας, βέβαια, για τον πνευματικό βίο της εποχής είναι πολύ περιορισμένες, μια και οι μαρτυρίες που σώζονται είναι λίγες. Έχει υποστηριχθεί πειστικά η άποψη ότι ο προϊστορικός άνθρωπος αισθάνεται ότι είναι μέρος της φύσης. Έχει κοινή καταγωγή με τα ζώα και τα φυτά, άρα δεν είναι ανώτερός τους. Υπόκειται σε κοινούς φυσικούς νόμους με τα υπόλοιπα έμβια όντα και οφείλει σεβασμό και λατρεία στη θεϊκή υπόσταση της φύσης, που υπάρχει παντού, σε όλα τα ζώα και τα φυτά. **Η ίδια η φύση είναι ο Θεός.** Δεν κατοικείται από θεούς, όπως συμβαίνει μετέπειτα στο ανθρωπομορφικό θρησκευτικό σύστημα της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Για τον προϊστορικό άνθρωπο, Θεός είναι το ίδιο το δέντρο. Η πίστη στη θεϊκή υπόσταση της φύσης επιβιώνει σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του ανθρώπου έως και σήμερα (σχ. 1).

Σχήμα 1. Υποθετικές αντιλήψεις του παλαιολιθικού ανθρώπου για τη φύση (M. Oelschlaeger, 1991, σ. 12).

Οι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες της Παλαιολιθικής Εποχής πίθωναν:

- πίστευαν ότι όλη η φύση ήταν το σπίτι τους;
- θεωρούσαν τη φύση γένους θηλυκού;
- αντιμετώπιζαν όλα τα φυτά και τα ζώα, ακόμη και την ίδια τη γη, ως ιερά;
- πίστευαν ότι το θείο μπορούσε να παίρνει το σχήμα στοιχείων της φύσης, μια διαδικασία μέσω της οποίας φανερώνονταν στον άνθρωπο οι θεϊκές δυνάμεις;
- πίστευαν ότι ο χρόνος είναι συγχρονικός (όχι γραμμικός) και συνίσταται σε ένα αιώνιο μυθικό παρόν;
- θεωρούσαν ότι οι μαγικές τελετές ήταν απαραίτητες για τη διατήρηση της φυσικής και κυκλικής οργάνωσης (γέννηση-θάνατος-αναγέννηση) της ζωής.

1. Κορινθιακό κιονόκρανο έμπλα στο φυτό *Acanthus mollis* (άνανθος ή απάλη). Τα φύλλα αυτού του φυτού αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τον γλύπτη, (Φωτ. Ελληνική Φύση.)

Από τις σπάνιες, και γι'αυτό πολύτιμες, πηγές μας για τον πνευματικό βίο των προϊστορικών ανθρώπων είναι οι βραχογραφίες των σπηλαίων. Γνωστές είναι οι τοιχογραφίες και οι βραχογραφίες στα σπήλαια του Λασκάυ στη Γαλλία και της Αλταμίρας στην Ισπανία. Τα θέματα των παραστάσεων είναι κυρίως ζώα και σκηνές κυνηγιού. Ενδιαφέρουσα, για το θέμα που εξετάζουμε εδώ, είναι η ερμηνεία που έχει δοθεί, ότι οι παραστάσεις αυτές είναι μαγικές. Η θανάτωση των ζώων πρέπει να καθαγιαστεί διαμέσου των απεικονισμών αυτών, επειδή ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται ότι σκοτώνει όντα που είναι της ίδιας ιερής φύσης που χαρακτηρίζει και τον ίδιο. Πιο κάτω θα αναφερθούν παραδείγματα επιβίωσης των αντιλήψεων αυτών κατά τους ιστορικούς χρόνους και κατά τη σύγχρονη εποχή.

Γύρω στο 8.000 π.Χ. η περίοδος των Παγετώνων τελειώνει και διαμορφώνεται το εύκρατο κλίμα της Μεσογείου. Την ίδια εποχή, και μετά τις αλληπάλληλες αναδύσεις και καταβυθίσεις

τιμημάτων της Αιγηδός, διαμορφώνεται και το σχήμα της Ελλάδας. Οι συνθήκες τώρα είναι κατάλληλες για τη μετάβαση σε ένα επόμενο στάδιο του πολιτισμού, κατά το οποίο εμφανίζονται, σταδιακά, οι ημιμόνιμες ή μόνιμες εγκαταστάσεις, η αλιεία, η ναυσιπλοΐα, η εξημέρωση ζώων και τελικά η κτηνοτροφία και η γεωργία. Η κοσμογονική αυτή εξέλιξη χαρακτηρίστηκε νεολιθική επανάσταση (7.000-3.000 π.Χ. για την Ελλάδα) και η εποχή κατά την οποία συντελέστηκε Νεολιθική εποχή.

Η μετάβαση από το τροφοσυλλεκτικό-κυνηγικό στάδιο στη Νεολιθική εποχή οριοθετεί και την απαρχή μιας νέας σχέσης του ανθρώπου με τη φύση. Η γη είναι πολιτισμική για την καλλιέργεια και την επίβιωση του ανθρώπου. Ο χώρος διαιρείται σε κατοικημένο-πολιτισμένο τόπο, από τη μια, και σε άγρια φύση από την άλλη. Το δάσος ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Αν και εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από το θεϊκό, στη θρησκευτική συνείδηση αρχίζει να κυριαρχεί η μητέρα-θεά της γονιμότητας (αν είναι

2. Ο Ορφέας εξημερώνει το άγριο ζώο με τη μουσική. Ψηφιδωτό από την "Οικία του Μεγάνδρου" στη Μυτιλήνη, 3ος αι. μ.Χ. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ε', Εκδοτική Αθηνών, 1974.)

σωστές οι ταυτίσεις των νεολιθικών στεατοπηγικών γυναικείων ειδωλίων με θεές της γονιμότητας που συνδέεται με την αγροτική παραγωγή. Η αντίληψη ότι άνθρωπος, ζώα και φυτά μετέχουν ισότιμα στο σύνολο της φύσης, που έχει θεϊκή υπόσταση, αρχίζει να υποχωρεί. Ο άνθρωπος αρχίζει να ξεχωρίζει τον εαυτό του από τη φύση, πράγμα που αποτελεί και την απαρχή μιας ουσιαστικής μεταβολής της αντίληψης για τη φύση και το δάσος.

2. Ο αρχαίος κόσμος

12ος αι. π.Χ. - 5ος αι. μ.Χ. (κατάλυση του Ρωμαϊκού Κράτους από τους Οστρογότθους).

Ο αρχαίος κόσμος, ειδικά η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, μας είναι πολύ πιο γνωστός, και γι' αυτό μας είναι κάπως ευκολότερο ν' αποκτήσουμε μια εικόνα για τη σχέση των ανθρώπων με το δάσος. Η προσέγγιση της φύσης γίνεται τώρα μέσα από το μύθο. Ωστόσο οι μεταβολές στις αντιλήψεις, τη θρησκευτική συνείδηση, την ιδεολογία και τον πνευματικό βίο γενικά συντελούνται σταδιακά και με ανόμοιους ρυθμούς σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Στο πλαίσιο αυτών των αργών σταδιακών διαδικασιών η αρχαία ελληνική και η ρωμαϊκή θρησκεία διατηρούν επιβιώματα από την προγενέστερη θρη-

σκευτική συνείδηση, διαμορφώνουν όμως εντελώς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο ανθρωπομορφισμός του θεϊκού και ο μύθος είναι τα κυριότερα από αυτά. Οι θεοί έχουν ανθρώπινα χαρακτηριστικά, ενώ η μυθολογία που συνδέεται με αυτούς αναλαμβάνει να απαντήσει σε καιρία ζητήματα, όπως αυτό της δημιουργίας του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου στη φύση.

Παραδείγματα επιβίωσης των προγενέστερων αντιλήψεων για τον κόσμο του δάσους βρίσκουμε σε θρησκευτικές τελετές της Ελλάδας και της Ρώμης. Οι τελετές προς τιμήν της θεάς Άρτεμης στη Βραυρώνα, κατά τις οποίες νεαρά κορίτσια υποδύονταν τις άρκτους, μοιάζουν να έλκουν την καταγωγή τους από τη μακρινή αυτή συνείδηση της κοινής ρίζας και του ιερού χαρακτήρα όλων των όντων της φύσης, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου.

Η λατρεία της θεάς Άρτεμης (Diana) στην Ιταλία της Ρωμαϊκής εποχής, στο ιερό δάσος κοντά στη λίμνη Νέμη (30 χλμ. περίπου ΒΑ. της Ρώμης, κοντά στη σημερινή πόλη La Riccia), έχει ερμηνευτεί ως κατάλοιπο από πρωιμότερα στάδια της θρησκευτικής συνείδησης του ανθρώπου (Frazer G.J. 1926, σσ. 1-5). Στα πλαίσια της λατρείας, το δέντρο διατηρεί τη θεϊκή υπόσταση της Παλαιολιθικής εποχής, καθώς θεωρείται ικανό να φέρνει βροχή, λιακάδα και γονιμότητα.

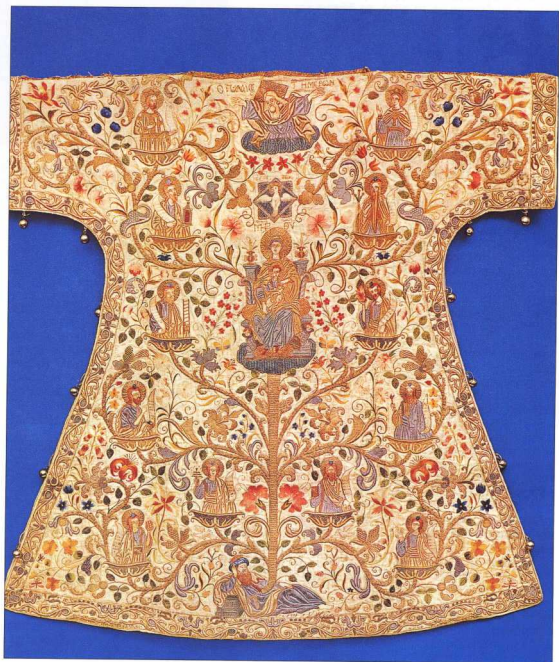
Τα ιερά κέρατα του ταύρου που τοποθετού-

νται σε κάθε ναό και ανάκτορο της μινωικής Κρήτης και της μυκηναϊκής Ελλάδας (τα κέρατα καθοσιώσεως), οι θρησκευτικές παραστάσεις με τα ιερά δέντρα και τις ιερείες τους, τα ιερά άνθη και τα ιερά ζώα μαρτυρούν θρησκευτικές αντιλήψεις που έλκουν την καταγωγή τους από την προγενέστερη αντίληψη ότι η φύση είναι μία, ο άνθρωπος συνιστά μέρος της και ότι οι ανθρώπινες ενέργειες μπορούν να καθγιαστούν μέσω μαγικών διαδικασιών.

Σ' αυτό το πλαίσιο αντιλήψων το δέντρο παίζει έναν ξεχωριστό ρόλο. Περισσότερο από κάθε άλλο στοιχείο της φύσης προκαλεί το δέντρο για τον κύκλο της ζωής και του θανάτου. Στην Ελλάδα τα πρώτα ξύσινα (ξύλινα αγάλματα που αναπαριστούσαν θεότητες) λαξεύτηκαν σε κορμούς δέντρων. Ο κών, βασικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής των ιερών και των ανακτόρων στη Μινωική και τη Μυκηναϊκή εποχή, με τη διά-

μετρό του να στενεύει προς τη βάση του, πιθανόν να αποδίδει το σχήμα του ανεστραμμένου κορμού που φυτεύεται στο έδαφος και αποτελεί αντικείμενο λατρείας (Mayassis S., 1955). Πολλές θεωρίες έχουν διατυπωθεί για το νόημα του ιερού κίονα (όπως απεικονίζεται χαρακτηριστικά στο υπέρθυρο της Πύλης των Λεόντων των Μυκηνών). Εάν η προέλευσή του ανάγεται πράγματι στη λατρεία του ιερού δέντρου, γίνεται κατανοητή η σημασία του δέντρου στη θρησκευτική συνείδηση του ανθρώπου.

Στα πλαίσια της νέας μυθολογικής συνείδησης που διαμορφώνεται, το δάσος κατοικείται και ορίζεται από τους θεούς, αλλά οι θεοί είναι ανθρωπόμορφοι και διακρίνονται σαφώς από τα φυσικά στοιχεία του δάσους. Έτσι, τη θέση της λατρείας του δέντρου παίρνει η λατρεία των Αμαδρυάδων και των Νυμφών, που κατοικούν στα δέντρα και πεθαίνουν μαζί τους.

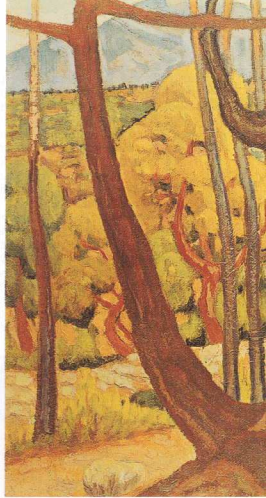
3. Παναγία ένθρονη πάνω σε δέντρο. Στη χριστιανική τέχνη το δέντρο συμβολίζει τον παράδεισο.
Αρχιερατικός σάκος (1721), Ιερά Μητρόπολις Κεφαλληνίας, Νεοελληνική Χειροτεχνία, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Το ελληνικό και ρωμαϊκό πάνθεον έχει θεούς που προστατεύουν ή κατοικούν στα δάση. Η Αρτεμις, η ρωμαϊκή Diana, είναι κατεξοχήν θεότητα που προστατεύει τα δάση. Οι Νύμφες των δασών, ο Διόνυσος, ο Παν, ο Ορφέας είναι από τους γνωστότερους θεούς των δασών. Η ιερότητα των δασών τεκμηριώνεται και από τα ιερά άλση, τα τεμένη, χώροι που "τέμνονται" από την άγρια φύση για να φιλοξενήσουν τους θεούς. Στους χώρους αυτούς απαγορεύεται η υλοτόμηση και το κυνήγι. Η υποχώρηση όμως της θρησκευτικής πεποίθησης ότι ο άνθρωπος είναι ένα με τη φύση είναι ορατή και σ' αυτό το σημείο: η εκμετάλλευση των δασών τίθεται υπό περιορισμό μόνο στα ιερά τεμένη. Στα υπόλοιπα δάση η χρήση των φυσικών πόρων δε συνιστά παράβαση του θείου νόμου ούτε χρειάζεται μαγικές τελετές για την αποκατάσταση των ισορροπιών (Hughes J.D., 1944, σσ. 73-90).

Ένα πλήθος μύθων, συμβολισμών και προλήψεων συνδέονται με τα φυτά, τα δέντρα και τα ζώα. Δέντρα και θάμνοι που προέρχονται από μεταμορφώσεις ανθρώπων ή ηρώων, που συσχετίστηκαν με θεούς (δάφνη, κυπαρίσσι, λεύκα, πεύκο κ.λπ.), ιερά φυτά θεών (δάφνη-Απόλλων, δρυς-Δίας, ελιά-Αθήνα, κισσός-Διόνυσος κ.λπ.), φυτά που συνδέονται με τη μαντική (δάφνη-μαντείο Απόλλωνα, δρυς-μαντείο Δωδώνης), μαγικά βοτάνια, φυτά με πραγματικές ή φανταστικές θεραπευτικές ιδιότητες, φυτά που συμβόλιζαν τη νίκη και με τα οποία στεφάνωναν τους νικητές στους μεγάλους πόρους άγνες ή τους βασιλείς στην τελευταία τους κατοικία, όλα αυτά συνθέτουν τις σχέσεις του αρχαίου ελληνικο-ρωμαϊκού κόσμου με τον κόσμο του δάσους (Baumann H., 1993).

Πέρα από τις επιβιώσεις της προϊστορικής θρησκευτικής αντίληψης και της εμφάνισης του νέου ανθρωπομορφικού θρησκευτικού συστήματος, που αναπτύξαμε πιο πάνω, ο πνευματικός κόσμος της εποχής χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία και η επιστήμη έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα διαμόρφωση των αντιλήψεων για τη φύση. Η φύση γίνεται αντικείμενο ορθολογικής προσέγγισης. Η έρευνα των φυσικών φαινομένων με βάση την παρατήρηση και τη λογική σκέψη, και η εγκατάλειψη του μύθου, ως του μόνου μέσου ερμηνείας του κόσμου, άνοιξε νέους δρόμους στη φιλοσοφική σκέψη και διαμόρφωσε μια εντελώς νέα θεώρηση των σχέσεων ανθρώπου και φύσης. Στη βάση της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης βρίσκεται η παραδοχή ότι η φύση διέπεται από μια λογική που μπορεί να συλλάβει και να εξηγήσει ο άνθρωπος νους. Έτσι, η φύση προσεγγίζεται μέσω της κριτικής σκέψης και του ορθού λόγου και άρα απομυθοποιείται. Σ' αυτή την ανθρωποκεντρική προσέγγιση ανάγει την καταγωγή της η ιδέα που έχουμε σήμερα για τη φύση.

Μελετώντας τη σχέση των ανθρώπων με τα δάση κατά την αρχαιότητα δε θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι, ενώ υπάρχει ισχυρή συνείδηση της ιερότητας του δασικού κόσμου, η εκμετάλλευση των δασικών πόρων είναι πολύ έντονη. Η υλοτόμηση για ναυπήγηση πλοίων, για τις ανάγκες των μεταλλείων και τη θέρμανση, η αρχιτεκτονική και η αγαλματοποιία, οι πόλεμοι, η βό-

σκηση και οι ανάγκες σε καλλιέργησιμη γη συνετέλεσαν στη μείωση των δασών ήδη από την αρχαιότητα.

3. Ο μεσαιωνικός κόσμος, 5ος αι. μ.Χ. (Αναγέννηση)

Η ταυτότητα του μεσαιωνικού κόσμου καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη χριστιανική θρησκεία. Υπάρχουν βέβαια έντονες επιρροές και επιδράσεις και από άλλες θρησκείες και έθνη. Στην Ισπανία η αραβική κυριαρχία, στην Ελλάδα η οθωμανική κ.ο.κ. έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση νοοτροπιών. Υπάρχει επίσης η διαφορά μεταξύ της καθολικής Δύσης και της ορθόδοξης Ανατολής. Στο σημείωμα αυτό όμως θα αναφερθούμε μόνο στα γενικά κοινά χαρακτηριστικά του χριστιανικού μεσαιωνικού κόσμου.

Η ιουδαϊκή και η χριστιανική θρησκεία επιφέρουν σημαντική αλλαγή στην αντίληψη του χρόνου. Στην αρχαία σκέψη ο χρόνος είναι κυκλικός: ο κόσμος υπακούει σε μια κυκλική τροχιά και ο άνθρωπος ανήκει σ' αυτήν. Για τη χριστιανική σκέψη όμως ο κόσμος έχει αρχή, τη Γένεση, και οδεύει προς έναν τελικό σκοπό, τη σωτηρία του ανθρώπου. Η διακρίση ανάμεσα στον πολιτισμό και τη φύση, που υπάρχει ήδη στην αρχαία ελληνική σκέψη, εντείνεται. Η φύση έχει δημιουργηθεί για να εξημερωθεί από τον άνθρωπο. Η πτώση από τον Παράδεισο, σύμφωνα με μια ερμηνεία, αποδίδει την απομάκρυνση του ανθρώπου από την ουράνια φύση του. Η σκληρή εργασία για την καλυψοτάξη αυτής της γήινης και χωρίς αξία φύσης είναι ο δρόμος προς τη σωτηρία (σχ. 2)

Σχήμα 2. Παλαιοχριστιανικές αντιλήψεις για τη φύση (M. Oelschlaeger, 1991, σ. 66).

Οι πρώτοι Χριστιανοί πίστευαν ότι:

- ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο και ό,τι υπάρχει σ' αυτόν*
- η φύση, με τη μορφή που έχει σήμερα, προέρχεται από την πίση του ανθρώπου, δεν αναγνωρίζεται ως ιερή, ενώ το φυσικό σπίτι του ανθρώπου είναι ο ουράνιος παράδεισος*
- ο Θεός είναι εκτός του επιστητού, πάνω από τον γήινο κόσμο, και μόνον Αυτός έχει θείκη υπόσταση*
- η ανθρωπότητα είναι φτιαγμένη κατ'εικόνα και καθ'ομοίωσή Του και άρα είναι διαφορετική από την υπόλοιπη Κτίση*
- η ανθρωπότητα προορίζεται να κυριαρχήσει πάνω στην υπόλοιπη Κτίση του Θεού*
- ο χρόνος εξελίσσεται προς μια ορισμένη κατεύθυνση*
- ο Θεός έχει ένα σχέδιο, ακόμη και αν είναι ανεξήγηστο για μας.

Το ζήτημα της στάσης της χριστιανικής θρησκείας απέναντι στη φύση επιδέχεται πολλές ερμηνείες και δεν ενδίδει για εξαγωγή εύκολων συμπερασμάτων. Παράλληλα με τις παραπάνω αντιλήψεις, που μοιάζουν να εντείνουν τη διάκριση της φύσης από τον άνθρωπο και να δικαιώνουν την εκμετάλλευσή της φύσης, υπάρχει και μια ισχυρή ναοαστική παράδοση, στα πλαίσια της οποίας αναπτύσσονται διαφορετικές σχέσεις με το δασικό περιβάλλον (π.χ. στο Άγιο Όρος της Χαλκιδικής), τα δέντρα (μέσω των ασκητών που ασκήτησαν σε δέντρα, των δεινδρότων) και τα άγρια ζώα (μέσω των μοναχών και των μαρτύρων που δάμαζαν με τη δύναμη του πνεύματός τους την άγρια φύση ζώων και θηρίων). Στη Βίβλο φαίνεται να είναι διαχτυλή η αίσθηση ότι ο Θεός "τα πάντα εν σοφία εποίη-

σε", επομένως ο άνθρωπος πρέπει να σέβεται το φυσικό περιβάλλον.

Εξάλλου, η διάδοση της χριστιανικής θρησκείας δεν κατάργησε ποτέ εντελώς τα παγανιστικά χαρακτηριστικά της λαϊκής πίστης. Πολλά στοιχεία μάλιστα ενσωματώνονται στη χριστιανική πίστη. Διατηρείται, για παράδειγμα, η πίστη στο ιερό δέντρο που μπορεί να αποτρέψει την ασθένεια και να μεταδίδει τις ευεργετικές του ιδιότητες. Έτσι, οι Χριστιανοί, σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας, αναρτούν τάματα αφιερωμένα σε Αγίους από τα κλαδιά ενός θεωρούμενου ως θεραπευτικού και ευεργετικού δέντρου. Το χριστουγενιάρικο δέντρο εξάλλου είναι πιθανόν να προέρχεται από τα διακοσμητικά δέντρα που χρησιμοποιήσαν οι πρώτοι Χριστιανοί στις εκκλησίες της Συρίας. Τα δέντρα αυτά ήταν στολισμένα και τοποθετούνταν στις δύο πλευρές του ιερού βήματος, γεγονός που απηχεί την επιβίωση της αντίληψης για την ιερότητα του δέντρου. Τα μανουάλια και οι πολυελαίοι στις εκκλησίες είναι επίσης δεινδρόμορφα (Καλοκύρης Κ.Δ., 1980). Στη βυζαντινή ζωγραφική το δέντρο συμβολίζει συνήθως τον Χριστό και τον Παράδεισο. Στη λαϊκή πίστη, συνεισώς, επιβιώνουν πάντα οι αναμνήσεις της βαθιάς σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, και ιδίως με το δάσος και το ιερό δέντρο.

4. Η νέα εποχή.

Ο αστικός και ο αγροτικός κόσμος

Από την Αναγέννηση ως τη σύγχρονη εποχή της βιομηχανίας, της επιστήμης και της τεχνολογίας,

Με την επιστημονική επανάσταση (17ος αι.) η φύση γίνεται αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Η φύση δεν είναι πια ένας ζωντανός οργανισμός αλλά ένα μηχανικό σύστημα που διέπεται από νόμους. Έμφραση δίνεται στη δυνατότητα της επιστήμης να εξημερώσει και να κυριαρχήσει πάνω στην άγρια φύση. Τα διαχωριστικά όρια ανάμεσα στον πολιτισμένο χώρο και την άγρια φύση εκτείνονται. Ο Καρτέσιος αναγνώρισε τη λογική του ανθρώπου ως το μόνο μέσο κατανόησης της φύσης και ενίσχυσε τη θέση της φύσης ως μιας μεγάλης μηχανής. Ο Διαφωτισμός διακήρυξε την πίστη στον ορθό λόγο και στις δυνατότητες του ανθρώπου να κατακτήσει ένα καλύτερο επίπεδο ζωής, ενώ ο Άνταμ Σμιθ έθεσε τις αρχές της ελεύθερης οικονομίας. Οι θεωρίες αυτές προβάλλουν την αξία της ελεύθερης δράσης του ατόμου για τον πλουτισμό του. Η ποιότητα ζωής των εθνών ταυτίζεται με τη συγκέντρωση πλούτου. Η φτώχεια εκλαμβάνεται ως χαρακτηριστικό των απολίτιστων. Η άγρια φύση, σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, είναι μια αρνητική έννοια και ένα περιβάλλον όπου ο άνθρωπος ζει απολίτιστα. Γεννιέται τότε το είδος του homo economicus, στο οποίο φαίνεται ότι ανήκουμε πια οι περισσότεροι από μας που ζούμε στον ανεπτυγμένο κόσμο. Οι αντιλήψεις για την άγρια φύση διαβλώνουν μέσα από το πρίσμα αυτής της νοοτροπίας.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας επιτάχυνε τους ρυθμούς εκμετάλλευσης της φύσης και την πι-

στη στη δυνατότητα του ανθρώπου να κυριαρχήσει σ' αυτήν. Το δάσος έχει αξία ως πλουτοπαραγωγική πηγή. Η πολλαπλότητα των σχέσεων του με τα στοιχεία της φύσης, το συμβολικό νόημα των ζώων και των φυτών, καθώς και το θρησκευτικό συναίσθημα που συνδέεται με αυτά, υποχωρούν.

Καθώς οι παραδοσιακές κοινωνίες που βασιζόταν στην προφορική επικοινωνία και τις συλλογικές παραστάσεις υποχωρούν μπροστά στην εξάπλωση του αστικού πολιτισμού, μοιραία και οι συλλογικές παραστάσεις και αντιλήψεις για το δάσος δίνουν τη θέση τους στην ατομική προσέγγιση. Η λόγια καλλιτεχνική δημιουργία καταγράφει τα ατομικά συναισθήματα του καλλιτέχνη απέναντι στη φύση. Η νοσταλγία για τη χαμένη αωδότητα της ζωής στην υπαίθρο επανέρχεται με ποικίλες μορφές στην εικαστική και τη λογοτεχνική παραγωγή. Η έλευση της μοντέρνας τέχνης απελευθερώνει τους δημιουργούς από τις συμβάσεις που ίσχυαν στην απόδοση της φύσης. Οι συλλογικές παραστάσεις υποκαθίστανται από την προσωπική μυθολογία.

Παράλληλα με τον πολιτισμό των αστικών κέντρων συνυπάρχει, σχεδόν ως τις μέρες μας, ο παραδοσιακός πολιτισμός του αγροτικού κόσμου. Πλήθος παραδείγματα των λατρευτικών εθίμων στις παραδοσιακές κοινωνίες σήμερα μαρτυρούν την επιβίωση της προϊστορικής αντίληψης για την ιερότητα της φύσης και ιδιαίτερα του δέντρου. Τελευταίε με μαγικό χαρακτήρα συνεχίζουν να εξασφαλίζουν την ισορροπία του βίου της ζωής της φύσης και τη θέση του ανθρώπου σ' αυτόν.

Η λαϊκή τέχνη είναι πλούσια σε φυτικά μότιβα και σχηματοποιημένα ζώα και πουλιά. Τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια μαρτυρούν μια μεταφυσική αντίληψη της φύσης. Τα πουλιά και τα δέντρα μιλούν με ανθρώπινη λαλιά. Στην Ισπανία, αλλά και στις άλλες μεσογειακές χερσονήσους, απαντούν πολλοί μύθοι που σχετίζονται με τη μεταφορά της ανθρώπινης ψυχής σε ζώα. Η μεταφορά της ψυχής γίνεται συνήθως στο ψωρόνι, πουλί γνωστό για τις αλλαγές των φτερών του και την προσωρινή διαμονή του σε ορισμένους τόπους. Πολύ συνηθισμένη είναι, στην ίδια χώρα, και η πίστη στη μετενσάρκωση του ανθρώπου σε ορισμένα ερπετά, κυρίως σε σαύρα. Σε όλη την προφορική λαϊκή αφήγηση και στιχοποιία η φύση δε μνημονεύεται ποτέ για τη γραφικότητά της. Αντίθετα έχει καιρό και καταλυτικό ρόλο στην πλοκή των αφηγήσεων αυτών.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η παραδοσιακή γνώση για τις φαρμακευτικές ιδιότητες των φυτών αλλά και ένα πλήρες σύστημα παραδοσιακής ιατρικής, που επιβιώνουν ως τις μέρες μας σε ορισμένες αγροτικές περιοχές. Τα όρια μεταξύ της μαγείας και των πραγματικών θεραπευτικών μεθόδων των προϊόντων του δάσους μπορεί να είναι ασαφή. Αυτή όμως η γνώση και η πρακτική είναι πολύτιμες για μας σήμερα, γιατί μπορούν ν' αποτελέσουν την αφετηρία για να βρεθούν θεραπείες για ασθένειες της εποχής μας, αλλά και γιατί φωτίζουν τους τρόπους εκμετάλλευσης των δασικών πόρων από τις παραδοσιακές κοινωνίες. Η Εθνοβοτανική, μια νέα

σχετικά επιστήμη, ερευνά τις χρήσεις των φυτών από τις παραδοσιακές κοινωνίες.

Ιδιαίτερη μεία αξίζει να γίνει για τη σχέση του ανθρώπου με τη φωτιά, όπως αυτή διαγράφεται μέσα από παραδοσιακά έθιμα. Οι φωτιές που εκδηλώνονται κάθε καλοκαίρι στα δάση της Μεσογείου δεν είναι πια παράγοντας οικολογικής ισορροπίας του δάσους αλλά ένα κοινωνικό πρόβλημα που έχει λάβει επικίνδυνες διαστάσεις. Για τους αγροτικούς πληθυσμούς, όμως, η φωτιά ήταν ένα σύμβολο ζωής και εξαγνισμού. Οι φωτιές του Άι Γιάννη, οι Αναστενάρηδες, το κάψιμο του Ιούδα, τα δέντρα της φωτιές που κόβονται και φτεφύονται στις πλατείες των ισπανικών χωριών είναι ορισμένα παραδείγματα που έχουν τα ανάλογα τους στην Ισπανία, στην Ιταλία αλλά και σ' όλη την Ευρώπη. Η φωτιά, στα έθιμα αυτά, είναι ένα μέσο επίκλησης για παράσταση της ηλιόφανειας και της γονιμότητας που αυτή συνεπάγεται. Έτσι σε πολλά μέρη ανόθου φωτιές στα ηλιοστάσια. Οι γιορτές αυτές αρχίζουν τα Χριστούγεννα, οπότε ο φόβος και η νοσταλγία για μια ανόθου που ίσως δεν θα επιστρέψει βρίσκονται στο ζενίθ, και τελειώνουν του Άι Γιαννίου (θερινό ηλιοστάσιο).

Αυτά είναι τα γενικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν την εξέλιξη των σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση και ειδικότερα με το δάσος. Τα χαρακτηριστικά αυτά προτείνονται περισσότερο ως σημεία-σταθμίου για προβληματισμό και περαιτέρω συζήτηση παρά ως αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα συστηματικής έρευνας.

Man and the Forest: From the Appearance of the Homo Sapiens to the Homo Oeconomicus

Eleni Svoronou

This article attempts a historical retrospection of the multilateral relations man has developed with nature, starting from the ascertainment that the modern concept of the forest has a strongly managerial and one-dimensional character. The general characteristics of these relations during Prehistory, Antiquity, the Middle Ages and modern history are investigated through specific examples from the area of the European Mediterranean.

This article presents the evolution of ideas concerning the forest from the time when nature, man and divine powers were closely interrelated until the complete differentiation of these three elements and the formation of a pyramidal and strictly hierarchical relation among them. Starting from the magic concept and animism, then researching the transition to myth and the polytheistic religion and, finally, examining the role of the Jewish tradition and Christianity, the evolution of the religious thought in relation to the concept of the forest is traced. The scientific and industrial revolution are described as catalysts for the consolidation of faith on reason and the superiority of man to nature. The traditional civilization, alive until recently in the countryside, has preserved memories of ancient animistic concepts. The new pursuits in the relations of man and nature are explored today through art. However, the range of these artistic proposals is subjected to the limitations of the role that the contemporary civilization has reserved for art.

The quest of new ways of spiritual communication with nature is of vital importance for the backing of nature's course towards upgrading. This historical retrospection offers the spark for an urgent problematic on the future of our relations with nature.

Βιβλιογραφία

- H. Baumann, 1993. Η ελληνική χλωρίδα και το δένδρο των Χριστουγέννων. Ελληνική Εταιρεία Προστοσίας της Φύσης, Αθήνα.
- J. G. Frazer, 1926. *Worship of Nature*. Macmillan, New York.
- J. D. Hughes, 1944. *Pan's Travail*. Johns Hopkins University Press, London.
- K. D. Καλοκύρης, 1980. *Τα Ιερά δένδρα και το δένδρο των Χριστουγέννων*. Μελέτηματα Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη.
- S. Mayassiss, 1955. *Architecture, Religion, Symbolisme, Origines, Formation et Evolution de l'Architecture*. Vol. 1, Le Bois, Bibliothèque de Archéologie Orientale d'Athènes, V.IV, Αθήνα.
- F. A. Μάγας, 1992. *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*, Οδοσκόπος, Αθήνα.
- M. Oescheljaeger, 1991. *The Idea of Wilderness*. Yale University Press, New Haven.